

УДК 655.512+81'38

СПОСОБИ ВИСЛОВЛЕННЯ АВТОРСЬКОГО «Я» У НАУКОВИХ ТЕКСТАХ

Л. О. Івасенко, І. І. Капраль, О. П. Михайлович

*Українська академія друкарства,
вул. Під Голоском, 19, Львів, 79020, Україна*

Розглянуто особливості висловлення авторського «я» у науковому викладі. З'ясовано, як індивідуальна манера наукового викладу змінювалася на безособову, роблячи текст сухим, невиразним. Проаналізовано систему літературних прийомів, яка застосовується у наукових текстах та зобов'язує науковців використовувати займенник «ми» або звороти безособового характеру у наукових працях. Наведено приклади узагальнено-особової манери викладу, яку використовують автори наукових текстів. Сформульовано поради авторам та редакторам наукових текстів щодо виявлення авторської індивідуальності та використання особових займенників, адже у науковому викладі має відчуватися авторське ставлення до фактів, думок, результатів власної наукової діяльності.

***Ключові слова:** науковий виклад, авторська індивідуальність, безособові займенники, особова та безособова форми дієслова, стилістичні норми.*

Постановка проблеми. Сучасне наукове мовлення вимагає стислого та ділового викладу наукового повідомлення. Звідси й усе більше стирання індивідуальності, адже автори зараз не прагнуть до вживання особового займенника «я», майже повністю перейшовши на безособовий та узагальнено-особовий спосіб подання тексту. Авторське «я», як і раніше, відчувається лише у науково-популярному викладі. У науковій же літературі все менше авторів наполегливо відстоюють «особистісну» манеру викладу, що виявляється й зовні: розповідь, як правило, будується не від першої особи, а в узагальнено-особовому або безособовому плані (у кращому випадку перша особа «маскується» множиною). У наукових журналах та збірниках статті різних авторів, як правило, зі стилістичного погляду авторського «я» не виявляють, навіть часом складається враження, що виклад результатів наукового дослідження ведеться певною мірою автоматично.

Викладаючи матеріал, автор постійно стикається з необхідністю давати оцінку різним фактам, тому у науковому тексті має відчуватися авторське ставлення до того чи іншого факту, думки, результатів наукової діяльності (чи то власної, чи то інших науковців). Причому індивідуальність повинна виявлятися не стільки в авторських оцінках, відступах, скільки в самій манері викладу: у способах і прийомах міркування, у побудові фраз, у словнику. Це – одне із джерел авторської індивідуальності у викладі, чого не можна не враховувати при написанні чи редагуванні оригіналу. Необережно порушивши індивідуальне (суб'єктивне) забарвлення тексту (природно, йдеться про суб'єктивність, що не виходить за межі наукової об'єктивності), можна завдати шкоди змісту.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивчення особливостей наукового викладу, крім питань термінології, майже не цікавило вітчизняних лінгвістів до середини минулого століття. Але розвиток наукового знання, необхідність формування наукової літератури та її перекладу різними мовами спонукали вчених почати активніше досліджувати проблеми наукового стилю. Адже перед кожним науковцем, який оприлюднював результати наукової діяльності, рано чи пізно поставали питання: як оформляти результати наукових досліджень у вигляді монографії чи статті; чи можна у наукових текстах використовувати елементи емоційного забарвлення, вміщувати відступи від основної теми для зацікавлення читача та давати власну авторську оцінку? Саме цим проблемам переважно й присвячувалися теоретичні дослідження наукового стилю.

На науковий виклад початку ХХІ століття й до сьогодні вплинуло, на нашу думку, становлення української наукової термінології, збагачення наукових фахових терміносистем питомо українськими термінами, лібералізація стильових норм наукового викладу. У нашому дослідженні ми спиралися на праці відомих українських науковців А. П. Коваль та Н. Ф. Непійводи, присвячених як висвітленню основних ознак, властивих науковому викладу, так і загалом формуванню українського наукового стилю. Також сучасні тенденції розвитку наукового стилю та наукової літератури ґрунтовно досліджені у працях Н. В. Зелінської, О. П. Селігея, О. М. Семенов, О. П. Левченко, О. Ю. Дубенко та інших науковців.

Мета статті – проаналізувати поняття «авторська індивідуальність» у науковому тексті, охарактеризувати способи висловлення авторського «я» у науковому викладі та простежити їхнє використання у сучасних наукових текстах.

Виклад основного матеріалу дослідження. У наукових творах способи висловлення авторського «я» мінялися разом зі зміною значущості та становища цієї сфери в усій сукупності явищ публічної діяльності. У науковому пошуку та його результатах особиста роль науковця величезна, вона, звичайно ж, не поступається ролі «я» в інших сферах суспільної діяльності. Але науковій істині, здобутій в результаті дослідження, властива одна якість, що принципово відрізняє її від інших різноманітних тверджень, – об'єктивність, яка може, як видається, постраждати від особистісного втручання дослідника. Тут виникає протиріччя, не властиве такою мірою жодній іншій галузі суспільної діяльності, що й стало тим підґрунтям, на якому склалася особлива, закріплена практикою написання наукових текстів, манера висловлення авторського «я» у науковому творі, що зазнала з плином часу значних змін.

Від ХVІІ – до початку ХХ століття близькість наукової розповіді до простого оповідання про подію або до буденного опису побаченого спонукала авторів широко вводити в текст авторське «я», викладати матеріал від першої особи у всіх випадках, коли автор дійсно брав участь у експерименті, спостереженні, фіксації факту, а також при повідомленні читачеві авторських роздумів або намірів. На межі ХІХ–ХХ століть автори переважно не цуралися вживання авторського «я» (до речі, на фоні загальної манери вести оповідь це не виглядало нескромним) і вільно повідомляли читачам про свою участь в експерименті, спостереженні,

фіксації факту, ділилися своїми роздумами і подальшими намірами. У наукових творах навіть була можлива своєрідна бесіда з читачем про вагання та сумніви, навіть про особисті труднощі автора.

«Особистісна» манера викладу дозволяла авторам докладно зупинитися на історії своїх пошуків та роздумів, давала можливість безпосередньо розмовляти з читачем – це все відбувалося від першої особи. «Ми» з'являється пізніше як форма запрошення читача до спільного розгляду фактів (свого роду «лекторське ми») і вживається паралельно з «я», але з 20-х років XX століття авторське «я» майже завжди замінюється на колективне «ми». До кінця XX століття індивідуальна манера викладу здає свої позиції і майже повністю поступається знеособленню. Вживання першої особи однини все ж може вживатися у науковому тексті під час викладення певного матеріалу, а саме:

- опис експерименту;
- опис методики;
- спостереження;
- міркування, висловлення думки автора;
- міркування, виражене вставним реченням;
- посилання на попередні або супутні дослідження в певній галузі, на дослідників або просто осіб, дотичних до певної роботи;
- висловлення наміру провести спостереження або експеримент у майбутньому;
- припущення або вираження дії, не реальної у момент висловлювання.

У сучасних наукових текстах граматична особа має значення невизначено-узагальнене. «Ми» – це і аудиторія, і читач, і всі загалом люди. Це – всякий, кожний і, зрештою, ніхто зокрема. У науковому викладі ця невизначеність та узагальненість значення граматичної форми значно посилюється порівняно із загальним вживанням. Виходить, що для того, хто пише наукову працю, абсолютно неважлива конкретна особа мови. Та й число нерідко має «порожнє» значення. Так, дуже часті випадки можливої взаємозамінності однини та множини першої та третьої особи без втрати для змісту твору. Доволі повна конкретизація може відбуватися тоді, коли наводяться приклади, якісь конкретні факти, випадки. При цьому автор часом «апелює» до уяви читача, прагне активізувати її, створює (або прагне створити) наочний образ, причому часто робить це доволі прямолінійно – тут уже в науковому викладі склалася свої прийоми й шаблони. Наприклад, вживання спонукального вислову *уявімо собі*, який, на жаль, мало хто з авторів сьогодні використовує, напевно, вважаючи його надто емоційним.

Проте вживання різноманітних стилістичних прийомів, основаних на образності, є абсолютно природним для наукового тексту. Це пояснюється тим, що, крім прагнення людини до об'єктивного відображення світу, для неї характерна також оцінна діяльність. Адже доводячи положення та гіпотези, викладаючи наукові проблеми, оцінюючи роботу своїх колег, учений привносить власну суб'єктивно-чуттєву оцінку. Тому образні засоби як вияв емоційно-оцінної діяльності свідомості не можуть бути повністю усунені з наукового викладу. Експресивність зовсім не протипоказана мові науки, вона не зникає та й не може зникнути з наукового стилю.

Особливо це твердження стосується жанрів монографії та наукової статті, де часто наявні риси експресивності та емоційності, що привносяться автором незалежно від теми його дослідження.

На сьогодні склалася своєрідна система літературних прийомів, застосування якої у наукових текстах має високий ступінь імперативності. Вона зобов'язує того, хто пише, у разі необхідності повідомити щось від власного імені використовувати займенник «ми» (відповідно, дієслова у першій особі множини) або звороти безособового характеру. Ця система не виключає й вживання «лекторського» або «ораторського» «ми» (*ми бачимо, тим самим отримуємо* тощо) і пропонує характеризувати у мовному сенсі властивості об'єкта дослідження як такі, що належать йому насправді, незалежно від сприйняття суб'єкта, що пізнає. Займенник «ми» зумовив появу цілої низки нових словосполучень, наприклад: *на нашу думку, по нашому*. «Природне» вживання «я» стримується і не допускається цією системою.

Для першої особи множини характерно своєрідне передання у науковому творі авторського «я» – прийом «приховування» авторського «я». Дуже часто прийом, коли автор наукової праці уникає вживання займенника першої особи однини, надаючи перевагу заміні його займенником «скромності» «ми», має назву «педагогічного ми». Функціонування особового займенника першої особи однини «я» у науковій літературі сьогодні суворо обмежено та регламентовано. Текст наче й стає об'єктивнішим, але водночас зникає присутність автора, що зневиразнює виклад, робить його «бездушним», безособовим.

Автори зараз не прагнуть до вживання особового займенника «я», майже повністю перейшовши на безособовий та узагальнено-особовий спосіб подання тексту. У сучасних наукових текстах спостерігається прагнення ще далі відійти від особової манери викладу. Авторі переважно уникають займенника першої особи множини, якщо далі йде дієслово в особовій формі, тим самим наближаючи виклад до узагальнено-особової манери: *не ми постулюємо ту чи іншу геометричну модель, а постулюємо ту чи іншу геометричну модель; не ми виразимо функцію числа ізомерів, а виразимо функцію числа ізомерів; не ми будемо розглядати, а будемо розглядати* тощо. Проте нагромадження цього займенника у науковому тексті справляє малоприємне враження, тому автори наукових праць намагаються використовувати звороти, які повністю виключають цей займенник. Це конструкції з невизначено-особовими реченнями (*спочатку проведемо дослідження*), виклад від третьої особи (*автор вважає*), безособові форми на -но, -то (*здійснено аналіз, визначено напрями, вжито методи*), а також зворотні дієслова (наприклад, *у цій статті розглядаються, формулюються висновки* тощо).

Третя особа поки що міцно зберігається у науковому тексті, не уступаючи своє місце безособовим конструкціям, і сприймається як стилістично більш нормативна форма. У цілому ж для сучасних наукових текстів як найбільш типові форми представлення особи у реченнях з особовою формою дієслова повинні бути відзначені форми першої особи множини дієслова при відсутньому займеннику (*будемо досліджувати, скористаємося прикладом, отримуємо циклічний індекс, маємо загальну формулу* тощо).

Нерідко автори будь-якими способами намагаються обійти посилання на осіб у своїх текстах. Замість того щоб сказати *я вважаю, ми вважаємо, такий-то (такі-то) вважають* переважно пишуть *прийнято вважати або вважається*. Такі безособові конструкції перешкоджають встановленню контакту автора з читачем, роблять виклад надмірно сухим. На жаль, і редактори не завжди враховують це. Часто буває так, що редактор з точки зору мови поліпшив фразу, вона стала більш легкою для читання, але разом з тим позбулася авторської інтонації, авторського способу викладу, а іноді навіть втратила потрібний смисловий відтінок.

До речі, однією з найбільш помітних відмінностей українського наукового мовлення порівняно з англійським є саме його підкреслена безсуб'єктність, відсторонена манера викладу та використання займенника «ми» на позначення автора. Персональність англо-американського наукового стилю тісно пов'язана з його ще однією контрастною рисою: більшою емоційністю, окресленістю особистісного начала. Ще одна відмінна характеристика англійського наукового мовлення – санкціонованість у ньому розмовного тону. Українська наукова комунікація характеризується більш стриманими оцінками позитивних моментів і гострішим акцентуванням критичних зауважень [1].

Найяскравіша різниця між науковим стилем західних та українських вчених – це те, що західні науковці активно використовують особові займенники, тобто пишуть «від першої особи», відкрито висловлюють особисту думку, використовують особисті історії та особисті мотиви, у той час як вітчизняні вчені надають перевагу відстороненій манері викладу наукової інформації, посилено використовують пасивний стан і вживають так зване «ми скромності», навіть коли пишуть особисто від себе – і скромно, і без випинання власної персони, ба більше – інколи здається, що «відсутність» автора означає, ніби він знімає із себе відповідальність за написане або невпевнений у власному дослідженні.

Висновки. Отже, із сучасної наукової мови зникає і навіть, можна сказати, зник особовий характер викладу – висловлення авторського «я». Більшість авторів вважає, що у науковому повідомленні важливо не те, хто керує дослідженням або вивчає якесь явище, а важливий сам процес або явище, тобто має бути об'єктивність викладу, якому може зашкодити авторська індивідуальність. Тому для сучасного наукового стилю характерна безособовість викладу, а саме відсутність авторського «я» з його безпосереднім граматичним висловленням від першої особи. За традицією, у наукових працях замість «я» використовують «ми» з огляду на те, що вираз суб'єкта авторства як колективу додає об'єктивізму. Справді, вираз авторства через «ми» дає змогу відобразити власну думку як думку певної групи людей, наукової школи чи наукового напрямку, але знеособлює наукові тексти, які належать одному автору.

Все ж хотілось би читати більше наукових текстів, автори яких, відкинувши удавану скромність, там, де необхідно, прямо говорять: *я пропоную замість запропоновано, мною розвинута теорія замість розвинуто теорію, ми отримали результати замість отримано результати*. Крім того, зі знеособленого наукового

викладу важче з'ясувати, що належить авторові, а що – іншим дослідникам. Надмірна безособовість не може бути нормою наукового мовлення. Адже у науковому пошуку та його результатах особиста роль дослідника величезна, вона, звичайно ж, не поступається ролі «я» в інших сферах суспільної практики, а виявляти власне «я» – це одна із фундаментальних потреб людини.

Якість наукової інформації пов'язують з формою, стилем викладу, виявом авторської індивідуальності та орієнтацією на читацьку аудиторію. У наукових текстах мають використовуватися засоби експресивності, емоційності та авторської індивідуальності, які похваляють виклад, зацікавлюють читача, змальовують шлях науковця до того чи іншого відкриття. Це обумовлено характером природного (людського) наукового мислення та творчості, що ніколи не може бути обмежено лише понятійно-логічним сприйняттям світу. Тому образні засоби як вияв емоційно-оцінної діяльності свідомості та висловлення авторської індивідуальності не можуть бути повністю усунені з наукового стилю, а навпаки – мають активно використовуватися у наукових текстах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дубенко О. Ю. Порівняльна стилістика англійської і української мов : навч. посіб. Вид. 2-ге, перероб. і доп. Вінниця : Нова книга, 2011. 328 с.
2. Зелінська Н. В. Поетика приголомшеного слова (Українська наукова література XIX – початку XX ст.) : монографія. Львів : Світ, 2003. 352 с.
3. Коваль А. П. Ділове спілкування : навч. посіб. Київ : Либідь, 1992. 280 с.
4. Левченко О. П. Науковий стиль: культура мовлення : навч. посіб. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2012. 204 с.
5. Непийвода Н. Ф. Автор наукового твору: спроба психологічного портрета. Мовознавство. 2001. № 3. С. 11–23.
6. Селігей П. О. Світло і тіні наукового стилю : монографія. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2016. 627 с.
7. Семенов О. М. Культура наукової української мови : навч. посіб. Київ : ВЦ «Академія», 2010. 216 с.
8. Мацько Л. І., Денискіна Г. О. Українська наукова мова (теорія і практика) : навч. посіб. Тернопіль : Підручники і посібники, 2011. 272 с.

REFERENCES

1. Dubenko, O. Yu. (2011). Porivnialna stylystyka anhliiskoi i ukrainskoi mov. Vyd. 2-he, pere-rob. i dop. Vinnytsia : Nova knyha (in Ukrainian).
2. Zelinska, N. V. (2003). Poetyka pryholomshenoho slova (Ukrainska naukova literatura KhKh – pochatku KhKh st.). Lviv : Svit (in Ukrainian).
3. Koval, A. P. (1992). Dilove spilkuvannia. Kyiv : Lybid (in Ukrainian).
4. Levchenko, O. P. (2012). Naukovyi styl: kultura movlennia. Lviv : Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniki (in Ukrainian).
5. Nepyivoda, N. F. (2001). Avtor naukovooho tvoruu: sproba psykhologichnoho portreta: Movoznavstvo, 3, 11–23 (in Ukrainian).

6. Selihei, P. O. (2016). Svitlo i tini naukovooho styliu. Kyiv : Vydavnychiy dim «Kyievo-Mohylianska akademiia» (in Ukrainian).
7. Semenoh, O. M. (2010). Kultura naukovoï ukrainskoï movy. Kyiv : VTs «Akademiia» (in Ukrainian).
8. Matsko, L. I., & Denyskina, H. O. (2011). Ukrainska naukova mova (teoriia i praktyka). Ternopil : Pidruchnyky i posibnyky (in Ukrainian).

doi: 10.32403/0554-4866-2024-1-87-189-196

WAYS OF EXPRESSING THE AUTHOR'S «I» IN SCIENTIFIC TEXTS

L. O. Ivasenko, I. I. Kapral, O. P. Mykhailovych

*Ukrainian Academy of Printing,
19, Pid Holoskom St., Lviv, 79020, Ukraine
ivasenkolili17@gmail.com*

Modern scientific language demands a concise and business-like presentation of scientific information. Consequently, there is an increasing erasure of individuality, as authors now avoid using the personal pronoun «I», almost entirely shifting to impersonal and generalized personal modes of text presentation. In scientific literature, fewer authors insist on a «personal» style of exposition, which is also externally manifested: the narrative is usually constructed not from the first-person perspective but in a generalized personal or impersonal manner (in the best case, the first person is «masked» by the plural). In scientific journals and collections, articles by different authors generally do not reveal authorship stylistically, and sometimes it even appears that the presentation of research results is conducted somewhat automatically.

A peculiar system of literary techniques has emerged, whose application in scientific texts is highly imperative. It obliges the writer, when necessary to communicate something in their own name, to use the pronoun «we» (and accordingly, verbs in the first-person plural) or impersonal constructions. This system does not exclude the use of the «lecturer's» or «orator's» we (thus, we see, thereby we obtain) and suggests characterizing the properties of the research object in linguistic terms as those that belong to it in reality, regardless of the perception of the subject. The «natural» use of «I» is restrained and not allowed by this system.

Still, it would be desirable to read more scientific texts where authors, when necessary, directly state: «I propose» instead of «it is proposed», «I developed the theory» instead of «the theory was developed», «we obtained results» instead of «results were obtained». Moreover, it is harder to ascertain from impersonal scientific exposition what belongs to the author and what to other researchers. Excessive impersonality cannot be the norm in scientific language. After all, in scientific research and its results, the personal role of the researcher is enormous and certainly does not yield to the role of «I» in

other areas of social practice, and expressing one's «I» is one of the fundamental needs of a person.

Keywords: *scientific exposition, author's individuality, impersonal pronouns, personal and impersonal verb forms, stylistic norms.*

Стаття надійшла до редакції 01.05.2024.

Received 01.05.2024.